

## İKİNCİ KLASİK DÖNEM PROJESİ

“İslam medeniyetinin ikinci klasik dönemi” olarak adlandırılabilir olan h. 7-13. (m. 13-19.) yüzyıllar arası entelektüel birikimin gereği gibi araştırma mevzuu edilmesi ve yaklaşık yedi asırlık bu dönemin ilmi ve fikri boyutlarıyla ortaya çıkarılması hedefiyle Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından, bünyesinde pek çok alt projeyi ihtiva edecek bir çerçeve proje olan İkinci Klasik Dönem Projesi gündeme alınmıştır. Günümüz tarih yazıcılığında İslam medeniyeti tarihi Moğol istilası sonrası genelde İslam medeniyetinde özelde İslam düşüncesi ve ilimlerinde gelişmenin inkıtaa uğradığı varsayımıyla yazılmaya çalışılmıştır. Batı’da 19. yüzyılda oluşturulan, sömürgeleşme süreciyle birlikte müslümanlar arasında da yaygınlık kazanan bu bakış açısı İslam tarihiyle ilgili yargılarımızı eksik bırakmıştır. Neticede İslam tarihi, düşüncesi, sanatı, kurumları, önde gelen şahsiyetleri, literatürü ve olaylarıyla insicamlı bir bütünlük içinde ele alınmamıştır.

Bu alandaki çalışmalarla sadece İslam medeniyet tarihinin bir dönemi değil aynı zamanda insanlık tarihinin çok önemli bir devresi aydınlanmış olacaktır. Bu proje vasıtasıyla İkinci Klasik Dönem’de tartışılan ilmi meseleler yeniden kazanılarak günümüz ilim ve fikir dünyasının gündemi haline getirilecek ve böylece yeni dönemin inşasında, hâlihazırda sorunların tespit, tahlil, tenkit ve hallinde geçmiş birikimden azami ölçüde istifade edilmesi sağlanacaktır.

Bu dönemle ilgili çalışmalar kapsamında İslam ilimleri, İslam düşüncesi, İslam bilim tarihi, İslam medeniyetinde beşerî ilimler ve sanat alanlarına dair çalışmaların yanı sıra İslam ile diğer medeniyetler arası mukayeseli çalışmalar yer alacaktır. Gerçekleştirilecek projeler Osmanlı coğrafyası, Sahrâaltı Afrikası, Delhi Sultanlığı döneminden itibaren Hint alt kıtası ve Moğol istilası sonrası Orta Asya ve İran’a yoğunlaşacaktır. Proje kapsamında kataloglama, telif, tahkik, tercüme türünden yayınlar yapılması öngörülmektedir.

*Proje kapsamında yayımlanan eser listesi kitabın sonunda yer almaktadır.*

Dönemi ve İlim Çevresi Işığında  
**YANYALI ESAD EFENDİ**

*editörler*

M. Sait Özervarlı  
Cahid Şenel  
Harun Kuşlu



#### Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1208  
İSAM Yayınları 257  
İlmi Araştırmalar Dizisi 102  
© Her hakkı mahfuzdur.

### Dönemi ve İlim Çevresi Işığında YANYALI ESAD EFENDİ

editörler

**M. Sait Özervarlı**

**Cahid Şenel**

**Harun Kuşlu**



TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)  
tarafından yayına hazırlanmıştır.  
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul  
Tel. 0216. 474 08 50  
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın hazırlık Mustafa Demiryay  
İmla İsa Kayaalp  
Bibliyografya İsmail Özbilgin  
Tasarım Ender Boztürk (iç), Hasan Hüseyin Can (kapak)



Bu eser  
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)  
İkinci Klasik Dönem Projesi  
kapsamında yayınlanmıştır.

Bu kitap  
İSAM Yönetim Kurulu'nun 05.05.2023 tarihli  
ve 2023/06 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Mart 2024  
ISBN 978-625-428-328-4

Kapak görseli: Yanyalı Esad Efendi, *et-Ta'limü's-sâlis li-Aristotalis*  
(Süleymaniye Ktp., Râgıb Paşa, nr. 824, vr. 56<sup>b</sup>)



#### Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.  
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11  
Yenimahalle/Ankara  
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32  
bilgi@tdv.com.tr  
Sertifika No. 48058

Dönemi ve ilim çevresi ışığında Yanyalı Esad Efendi / ed. M. Sait Özervarlı, Cahid Şenel, Harun Kuşlu. İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2024. 502 s. ; 23,5 cm. ; tbl. ; fot. ; şema - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1208. İSAM Yayınları ; 257. İlmi Araştırmalar Dizisi ; 102)  
Kaynakça ve dizin var.  
ISBN 978-625-428-328-4

# İçindekiler

Kısaltmalar 7

Teşekkür 9

**1** Osmanlı'nın Arayış ve Etkileşimler Döneminde

Yanyalı Esad Efendi'nin İzini Sürmek 13

**M. Sait Özervarlı**

**2** Mavrokordatoslar, Eskiler ve Modernler:

Yanyalı Döneminde Yeni Aristotelesçilik Alternatifleri 33

**Ekin Dedeoğlu**

**3** Kadim ile Cedit Arasında Osmanlı Tıbbı ve Yenilik Tartışmaları (1650-1750) 77

**Mustakim Arıcı – Esra Aksoy**

**4** Yanyalı Esad Efendi'nin Biyografisi ve Yakın İlmî Çevresi 119

**İbrahim Halil Ayten**

**5** 17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Başı Osmanlı Mülazemet Sistemi:

Yanyalı Esad Efendi'nin İlmîyeye İntisabı ve Yükselme Stratejisi 189

**Nurettin Ürün**

**6** Yanyalı Esad Efendi'nin *Fizik* Çevirisinin Yazma Nüshalarının

Tespit ve Tahlili 221

**Abdessamed Taibi**

**7** *Tercemetü's-Şerhi'l-Enver* Nüshalarına Dair İnceleme 241

**Ayşe Kaya**

- 8** Yanyalı Esad Efendi'nin *er-Risâletü'l-lâhûtiyye* Adlı Eserinde  
Tevhidin İspat Yöntemi Üzerine Değerlendirme **283**  
**Mustafa Bilal Öztürk**
- 9** An Ottoman Reader and Annotator of Ibn Rushd's *Tahâfut*:  
Yanyalı Esad Efendi **317**  
**Teymour Morel**
- 10** Miras mı Redd-i Miras mı? Ioannis Kottounios'un  
Aristoteles'in *Fizik*'inin Latince Çevirilerine Eleştirileri **347**  
**Erman Gören**
- 11** Aristoteles *Fizik*'inin İslam Dünyasında Alımlanışı:  
Tercüme ve Telif Arasında Yanyalı Esad Efendi'nin *Fizik* Şerhi **375**  
**Cahid Şenel**
- 12** Tercümeleri ve Derkenar Notları Işığında Yanyalı Esad Efendi'nin  
İslam Mantık/Felsefe Geleneğine Dair Değerlendirmeleri **403**  
**Harun Kuşlu**
- 13** *Tercemetü's-Şerhi'l-Enver*'de Terimler ve Önermeler Mantığı **429**  
**Muhammet Nasih Ece**
- 14** *Tercemetü's-Şerhi'l-Enver* ve *Compendiosa Logica*'da  
Akıl Yürütme İlkeleri **463**  
**Firdevs Seyna Yıldırım**
- Dizin **491**

## Teşekkür

Bu derleme kitap TÜBİTAK tarafından 119K823 Ana Proje, 120K007 ve 120K008 Alt Proje numaralarıyla desteklenen “17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Arayışlarının Mahiyeti ve Yanyalı Esad Efendi'nin Katkıları” başlıklı proje araştırmalarının bir çıktısı olarak düzenlenen çalıştay sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede projeyi önemseyip destekleyen TÜBİTAK-ARDEB Başkanlığı'na, Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Destek Grubu (SOBAG) koordinatörlerine ve projeye kurumsal olarak ev sahipliği yapan Yıldız Teknik, İstanbul ve Medeniyet üniversitelerinin araştırma birimlerine çok teşekkür ederiz. Ayrıca esere yazdıkları bölümlerle katkı veren yazarlara, çalışmanın kitap haline getirilip yayımlanmasında desteklerini esirgemeyen İSAM Başkanlığı ve Yayın Kurulu'na, başta editör Dr. Mustafa Demiray ve yayın takip sorumlusu uzman Sema Doğan olmak üzere, imlada Dr. İsa Kayaalp ve bibliyografya biriminde İsmail Özbilgin'e emekleri için sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Kitabın Yanyalı Esad Efendi ve Osmanlı düşünce tarihi çalışmalarına katkı yapmasını ve yeni araştırmalara kapı açmasını dileriz.

**Editörler**

# 1

## GİRİŞ

### OSMANLI'NIN ARAYIŞ VE ETKİLEŞİMLER DÖNEMİNDE YANYALI ESAD EFENDİ'NİN İZİNİ SÜRMEK\*

M. Sait Özervarlı\*\*

Bu kitapta, Osmanlı ilim dünyasının kendine has özellikleri olan bir mensubunu, içinde yaşadığı dönem göz önünde bulundurularak çeşitli yönleriyle ve ayrıntılı biçimde ele alan yazılar bir araya getirilmiştir. Osmanlı düşünce tarihinde 17 ve 18. yüzyıllardaki derinleşme ve çeşitlenmeyi inceleyen çalışmalara önceki ve sonraki dönemleri inceleyen çalışmalara nispetle daha az rastlanmaktadır. Halbuki erken ve modern dönemler arasında kalan bu ara dönemde sahaya katkı yapan eserler yazan etkili ilim adamları yetişmiştir. Bu âlimlerden biri klasik dilleri bilen, felsefeye yoğunlaşan ve Osmanlı medrese çevrelerinde ilk defa Latince'den çeviri ve şerhler yapan Yanyalı Esad Efendi'dir (ö. 1731). Bu derlemede onun yetiştiği ortama ışık tutacak bölümlerin yanı sıra, biyografisini, temel eserlerini, düşüncesini ve Aristoteles'in felsefe mirasına katkılarını ortaya koyan önemli araştırmalar yer

.....

\* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından 119K823 nolu "17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Arayışlarının Mahiyeti ve Yanyalı Esad Efendi'nin Katkıları" başlıklı proje kapsamında desteklenmiştir. Araştırmanın çeşitli safhalarında yardımlarından dolayı Osman Demir, Zeynelabidin Hüseyinî, İbrahim Halil Ayten ve Nurettin Ürün'e teşekkür ederim.

\*\* Prof.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.  
ORCID: 0000-0002-5349-5145 sozervar@yildiz.edu.tr

alacaktır. Bu giriş yazısında da kitabın bölümlerine hazırlayıcı bir çerçeve ve temellendirme ortaya konacaktır.

Araştırmacıların sıklıkla vurguladığı üzere 17. yüzyıl ortalarından itibaren meydana gelen gelişmelerin etkisiyle Osmanlı düşüncesinde yeni merak ve arayışlar ortaya çıkmıştır. Gezginliğin, coğrafyacılığın, haritacılığın ve bibliyografyacılığın öne çıktığı bu yüzyılda medrese içinde farklı ilgi alanları görüldüğü gibi, medrese dışında da kendine has bir yazım kültürü gelişmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı ilim dünyasına mevcut bozulmaları düzeltmeye ve her şeyi tekrar yoluna koymaya yönelik ıslahatnameler çeşitli layiha ve risaleler şeklinde kendini göstermiştir.<sup>1</sup> Osmanlı siyaset literatürüne bu dönemde giren söz konusu ıslahat taleplerinin de işaret ettiği gibi idarî, askerî ve ekonomik gelişmeler Osmanlı'da mevcudu geliştirme ve yenilikler yapma anlayışını da beraberinde getirmiştir.

Ele alınan dönemin ilmî ve entelektüel çerçevesini doğru çizebilmek için ilk olarak bütün bu faaliyetlerin cereyan ettiği sürece odaklanmak gerekmektedir. Dönemin başlarında yapılan ıslahat çağrıları mevcut durumu değerlendirdiği gibi, devletin geçirdiği değişiklikleri eleştirmeyi de göze almıştır. Değerlendirme ve arayışlar sadece devletin içinde bulunduğu savaşlar ya da zayıf padişah söylemine indirgenemeyecek kadar şümüllü bir mahiyet arz etmektedir. Özellikle Batı Avrupa'da gelişen yeni anlayış ve bunun Osmanlı Devleti'ne etkileri söz konusu dönemin en önemli niteliğini oluşturmaktadır. Sultan III. Ahmed'in yaklaşık otuz yıllık saltanatı (1703-1730) ve özellikle son on iki yılı (1718-1730), Osmanlı tarihinde bu etkilerin en çok görüldüğü dönemlerden biri olmuştur. Toplumsal ve ekonomik kaşıklıkların niçin mezkûr dönemde vuku bulduğu sorusuna verilebilecek her cevap girişimi Osmanlı'nın ve Avrupa'nın içinde bulunduğu bu tarihsel değişim ve dönüşümün tezahürleridir. Çok yönlü ve nitelikli analizlerin gösterdiği üzere modern devlete veya ikinci imparatorluğa geçişte değişime etken olan olayların tek bir hususa indirgenmesinin ve her şeyin onunla açıklanmasının bilim ve düşünce tarihi için gerekli bütüncül ve kuşatıcı bakış açısına uygun olmayacağı açıktır.<sup>2</sup>

••••••••••

1 Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları", s. 299-338.

2 Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State*, s. 1-60; Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 191-226 ve 227-243.



17. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılda birçok somut neticeleri görülen entelektüel gelişmeler arasında şunları saymak mümkündür: Padişahların ve devlet ricalinin himayelerinde ve bazan onların aktif katılımlarıyla ciddi bir ilmî hareketlilik meydana gelmiştir. Artan tercüme ve literatürde tartışılan hususlar, Batı ile olan ilmî ilişkilerin yeni bir boyut kazandığını ve yeniliğe açık bir atmosfere doğru evrildiğini göstermektedir. Özellikle tıp alanında tercümelerin çokluğu kısa sürede *tıbb-ı cedid* olarak gelişen zengin bir literatürü sonuç vermiştir. Hekimbaşı İbn Sellûm'un (ö. 1699) tıp anlayışı ve uygulaması geniş bir çevreye yayılmış, Hayâtizâde Mustafa Feyzî (ö. 1692), Ömer Şifâî (ö. 1742), Abbas Vesim Efendi (ö. 1761) gibi hekimbaşı ve müellifler sayesinde bir ekole dönüşmüştür. Ayrıca Şehid Ali Paşa (ö. 1716), Hacı Beşir Ağa (ö. 1746), Koca Râgıb Paşa (ö. 1763) gibi ilim ve kültüre önem veren ve katkı yapan yöneticilerin sayısı da bu dönemde artmıştır.

Tam da bu dönem içinde sonradan Lâle Devri (1718-1730) olarak tavsif edilen yıllara tekabül eden ve 1730 yılındaki Patrona İsyanı ile neticelenen süreç özel önem kazanmaktadır. Bu dönemin üç yöneticisinin; Sultan III. Ahmed (saltanatı: 1703-1730; ö. 1736), Sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa (ö. 1730) ve Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1743) öncülük ettiği ilim ve düşünce ürünleri, günümüze kadar ulaşan Osmanlı kitap koleksiyonları ve kütüphanelerinde görülebilir. Alanlarında iz bırakan felsefe ve bilim eserlerini de kapsayan bu kütüphanelerde, III. Ahmed döneminde gerçekleşen ve Yanyalı Esad Efendi'nin de katıldığı tercüme faaliyeti sırasında çevrilen kitaplar da yer almaktadır. Bu dönemde Veliyyüddin Cârullah Efendi (ö. 1738) ve Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi (ö. 1768) gibi kütüphane kuran ya da çok sayıda kitap vakfeden âlimleri de kaydetmek gerekir.<sup>3</sup> Damad İbrâhim Paşa'nın ve diğer bazı önemli bürokratların kitapları bile dönemdeki mücadelelerin yanında nasıl bir entelektüel çevre ve etkinliğin bulunduğunu gösteren ipuçları vermektedir.<sup>4</sup> Sonunda

.....

3 Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Efendi bölümünde yer alan yazma eserlerdeki derkenar notlarından hareketle dönemin ilim anlayışına ışık tutan değerli bir inceleme için bk. *Osmanlı Kitap Kültürü*. Şeyhülislam Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin ilim hayatı ve kütüphanesi için bk. Cunbur, "Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi Vakıfları ve Kütüphanesi", s. 165-189.

4 Artan, "El Yazmaları Işığında Bir Çevre ve Çehre Eskizi", s. 1-93.